

חובת הציות להורים

ראשי פרקים

- א. מחלוקת ראשונים בעניין גבולות חובת הציות
- ב. דיוק בלשון חידושי הרשב"א
- ג. שיטת התוס' בקידושין (לב ע"א) ז"ה רב יהודה'
- ד. תשובת המהר"ק במי שציווה אותו אביו שלא לישא אשה
- ה. אב שמוחה בבנו שלא להתגייס ליחידה קרבית

א. מחלוקת ראשונים בעניין גבולות חובת הציות

ביבמות (ו ע"א): "תניא, יכול אמר לו אביו היטמא או שאמר לו אל תחזיר, יכול שמע לו? ת"ל: 'איש אמו ואביו תראו ואת שבתותי תשמורו' – כולכם חייבין בכבודי" וכו'. ופירש רש"י: "אמר לו אביו לכהן היטמא בבית הקברות להשיב אבידה, או שהיתה עומדת בחוץ ואמר לו אל תחזיר". ודייק בחידושי ריטב"א מפירוש רש"י שמדובר באבא שציווה לבנו לכהן להיטמא בבית הקברות כדי להשיב אבידה או שציווה אותו שלא להשיב אבידה, לא מפני שהאבא היה צריך משהו מבנו. וזה לשונו: "פרש"י ז"ל, שאמר לו כן לבטלה ולא לשום דבר" (נוסח חידושי ריטב"א מתוקן מכת"י).

מתוך פירוש רש"י מתברר שדווקא משום שהאב ציווה את בנו לעבור איסור, כגון כהן בבית הקברות או לבטל מצות עשה של השבת אבידה, לכן הבן אינו חייב לציות כי "כולכם חייבים בכבודי". הא לאו הכי, יש חובת ציות לאביו.

מניין חובת הציות? עיין בגמרא קידושין (לא ע"ב): "ת"ר, איזהו מורא ואיזהו כיבוד? מורא – לא עומד במקומו ולא יושב במקומו ולא סותר את דבריו ולא מכריעו; כיבוד – מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא". האם חובת הציות שנלמדת מפירוש רש"י נובעת מכיבוד או ממורא?

נראה שהמקור הוא מצות מורא. חדא, כיוון שהציות להורים דומה לדין של "לא סותר את דבריו" (וכן כתב בספר ה'מקנה' לרבי פנחס הלוי הורוביץ, קידושין לא

ע"ב); ועוד, שהרי הגמרא ביבמות (שם) מביאה את הפסוק "איש אמו ואביו תיראו" וכו', שמדבר במורא (וכן דייק בספר ה'מקנה' שם).

ולפי שיטת רש"י, שהסוגיא ביבמות עוסקת במורא אב ואם, דהיינו – חובת הציות להם, מוכח שגם מורא אב ואם נדחה כאשר מצווה לבנו לעבור עבירה. וכן כתב ב'תרומת הדשן' סימן מ, בעניין בן שרוצה ללכת ללמוד תורה והדבר גורם להוריו דאגה וצער פן יתפש שם בעלילות, כפי שמצוי באותה מדינה שהבן רוצה ללכת לשם, ולכן הם מוחים בו שלא ילך לשם ללמוד.

וכתב שם 'תרומת הדשן' שמצנת תלמוד תורה דוחה כיבוד אב ואם וגם מורא אב ואם. וזה לשונו שם: "ואין נראה לחלק בין כיבוד אב ואם בין מה שאביו מוחה בידו ושמצערו במה שעובר על צוואתו, דהא תרוייהו מצות עשה שווה נינהו, כבודו ומוראו" וכו'. משמע קצת מלשונו שעצם זה שעובר על צוואת אביו ומצערו בכך – יש בו משום ביטול מצנת מורא.

ונראה ש'תרומת הדשן' הולך בשיטת רש"י בסוגייה ביבמות (וכן מצוי, שפוסקי אשכנז הולכים בשיטת רש"י). ועיין שם בהמשך דבריו, שמוכיח מהסוגיה ביבמות שמצנת מורא נדחית מפני כל עבירה.

אמנם, כמה וכמה ראשונים חולקים שם על פירוש רש"י. עיין שם במסקנת הסוגייה: "אלא משום דאיכא למיפרך, מה להנך שכן הכשר מצוה". וכתבו שם תוס' ד"ה 'שכן' בשם ר"י ורבנו חננאל, שלמסקנת הסוגייה הפסוק "איש אמו ואביו תראו ואת שבתותי תשמורו" מדבר באב שציווה את בנו לעבור על איסור מחמר בשבת, ולהביא לו על גבי החמור גוזלות לאכול, וקמ"ל שלא ישמע לו לעבור על איסור לאו. ואין ללמוד מכאן שעשה לא דוחה לא תעשה, כיוון שהבאת הגוזלות לאביו באיסור אינה גוף מצנת כיבוד אב ואם, אלא הכשר מצווה בלבד. כי מצנת כיבוד אב ואם היא "מאכיל ומשקה" וכו', במה שיש לאביו הנאה, אבל הבאת הגוזלות אינה אלא הכשר מצוה, ולכן העשה לא דוחה את הלא-תעשה שנעשה בהכשר מצנת העשה.

וכך פירשו את כל הסוגייה, וזה לשונם: "כשמחמר ומטמא ומניח מלהחזיר אבידה כדי להביא גוזלות לאביו" וכו'. כלומר, גם בברייתא "יכול אמר לו אביו הטמא" וכו' – מדובר באופן שאמר לו להיטמא כדי להביא משם גוזלות, ודלא כרש"י שפירש 'היטמא להשיב אבידה'.

נמצא שר"י ורבנו חננאל מפרשים את כל הסוגייה בכיבוד ולא במורא. והכיבוד הוא במה שמאכיל את אביו, וכל הפעולות שהבן עושה כדי להאכיל את אביו אינם אלא בגדר הכשר מצווה, ולכן כאשר הפעולות נעשות באיסור – אין בכוח העשה דכיבוד לדחות אותם. ומדוע הפעולות עצמם שהבן עושה, לחמר ולהיטמא, אינם גוף מצות מורא במה שמקיים את ציווי אביו? בהכרח צריך לומר ששיטה זאת חולקת על רש"י, וסבירא ליה דאי-ציות לאביו ולאמו לא דמי לסותר את דבריהם (וכפי שיתברר עוד בהמשך), ולא הווי בכלל מצות מורא.

וכן מבואר להדיא בחידושי רשב"א דיבמות (שם) לשיטה זאת: **"ואף על פי שאמר לו האב לחמר אחר הבהמה, לפי שאין עיקר כבוד אלא במה שיש לו בו הנאה, וכדאמרינן בקידושין: איזהו כבוד – מאכילו ומשקהו ומלבישו ומנעילו. אבל אמר לו לעשות דבר שאין לו בו הנאה של כלום – אין זה כבוד שנצטוו עליו, וכבוד כזה אין בו עשה של תורה שידחה אפילו לאו גרידא",** וכו'.

רצה לומר, דעצם הדבר שמקיים את ציווי אביו זהו דבר שאין בו הנאה לאביו, ולכן אין בו מצות כיבוד. ורק במה שקיום הציווי מביא לבסוף לכיבוד אב ואם, כשנותן לו את הגוזלות, הופך קיום הציווי לחלק מן המצווה בתורת הכשר מצווה.

ויש לפירוש זה גם כן סמך בלשון הסוגייה, דנקטה לשון כיבוד – "סד"א תיתי מכבוד אב ואם וכו', כולכם חייבים בכבודי" וכו'. ולפי"ז צריך לומר דאף שהפסוק שממנו אנו למדים שכיבוד אב ואם לא דוחה שבת עוסק במורא, מכל מקום מדאינו עניין למורא תנהו לכיבוד.

שיטה זאת היא שיטת רבנו חננאל, הערוך (ערך כשר), ר"י בעל התוס', רמב"ן, רשב"א, ריטב"א ומאירי. וכן פסקו בשו"ת מהרי"ק וב'דרכי משה', כפי שעוד יתברר.

ב. דיוק בלשון חידושי הרשב"א

לעיל הבאתי את לשון חידושי רשב"א: "וכבוד כזה אין בו עשה של תורה שידחה אפילו לאו גרידא". וכתב על זה בבאור הגר"א (רמ סוף אות לו): "ועיין שם ברשב"א, שמשמע מדבריו שדוקא לדחות לאו, ע"ש".

מדברי הגר"א ניתן להבין שגם הרשב"א לא חולק על רש"י בכך שיש מצות מורא מדאורייתא לקיים את ציווי אביו, אלא שמצות מורא לא דוחה לאו. וכן הבינו כמה אחרונים.

אבל בחידושי ריטב"א (יבמות שם) כתב: "ואינו נכון, דאם כן למה ישמע לו אפילו דברים של רשות, וכל שכן לעשות עבירה או לדחות מצוה, שאין עושה כבוד אלא בעושה דבר להנאתו". הריטב"א כתב בפירוש שאין כלל חובת ציות להורים בדברים שאין להם הנאה. ועוד, עיין בלשון חידושי רשב"א בבבא מציעא (לב ע"א, הובא בשטמ"ק ובחידושי רשב"א ב"מ מכת"י), גבי הברייתא "יכול אמר לו אביו היטמא" וכו', וזה לשונו: "יכול אמר לו אביו אל תחזיר וכו' – איכא למידק, פשיטא שלא ישמע לו, שהרי אין לאביו כבוד כשאינו מחזיר, וכיוון שכן – ליכא עשה כלל דנדחי. פירשו בתוספות, דהכא כשאמר לו אביו 'אל תחזיר אלא עסוק בכבודי להביא לי גוזלות או לשמשני', וכן כתבתיה בריש פ"ק דיבמות בס"ד".

אם היה הרשב"א סובר שיש מצות מורא לציית להורים אלא שאינה דוחה איסור, אין זה כלל פשיטא וצריך להשמיענו זאת, והרשב"א גם לא היה כותב ש"ליכא עשה כלל דנדחי". ולכן נראה שדברי הרשב"א כפשוטם, ומה שכתב בב"מ ד"ליכא עשה כלל" – זהו קודם שתיקן שמדובר במצווה ליטמא וכו' כדי להביא לו גוזלות. ומה שכתב ביבמות "שאיין בו עשה של תורה שידחה" וכו', דמשמע דאין בו עשה שידחה אבל יש בו עשה, זה קאי על ריש דבריו, שהביא את פירוש ר"ח באומר לו לחמר להביא גוזלות, וכתב הרשב"א: "ולפיכך, כשהוא מחמר – אין זה ממשו של כבוד אלא הכשר כבודו" וכו'. כי במה שמחמר יש מצות עשה של כבוד בתורת הכשר מצווה, ולא בתורת המצווה עצמה, עד שיהיה בכוחו לדחות לאו.

בשו"ת 'יחווה דעת' ח"ה סי' נו הביא בשם שו"ת 'אגודת אזוב' שגם הוא דייק בלשון הרשב"א כמו שדייק הגר"א, אבל בעל שו"ת 'אגודת אזוב' דייק: "אין בו עשה של תורה שידחה אפילו לאו גרידא", אבל יש מצות כבוד מדרבנן. הוא הבין שהמצווה מדרבנן קשורה בכך שהציווי של האב משמש לצורך ענייני האב, ולכן כתב: "ואפילו תאמר דבדבר שאין לאב הנאה יש בו מצות כבוד מדרבנן, זהו דוקא במילי דאבוה, כגון שהאב אומר לו שיחמר אחר בהמתו, דעלה קאי הרשב"א ז"ל שם, או שאומר לו העבר לי חביות שלי ממקום למקום, שאין לו בו הנאה. אבל במילי דבן, שיעשה הבן לעצמו, דלא שייך האב בגווה – ס"ל

למוהריק"ו דאין בו משום מצות כיבוד כלל, אפילו מדרבנן". כלומר, עצם הציות לאביו ואמו אין בו משום מצווה כלל, אלא אם כן הציווי משמש לצורך ענייני האב. אבל יותר נראה בפירוש דברי הרשב"א כמו שכתבתי לעיל, שאין כלל מצות כיבוד שלא בהקשר למאכילו ומשקהו וכו'.

ג. שיטת התוס' בקידושין (לב ע"א ד"ה 'רב יהודה')

הגמרא בקידושין (לב ע"א) שואלת: על חשבון מי יש לקיים מצות כיבוד אב ואם, ולהלכה נפסק שמשל אב.

וכתבו שם התוס' שלמ"ד 'משל בן', אם האב יצווה על בנו שלא לעסוק בחיפוש אחר אבידה שאיבד הבן אלא לעסוק בכבודו של האב – אין צריך לשמוע לאביו ולהפסיד על ידי זה את אבידתו. כי אף שלמ"ד 'משל בן' צריך הבן להוציא ממון כדי לקיים את המצווה, זהו בממון שמוציא על גוף מצנת הכיבוד, אבל אי-העיסוק באבידת הבן – זוהי הנאה עקיפה, שאינה נחשבת כיבוד לאב.

נמצא שלדעת התוס', עצם הציווי של האב לבן שלא לעסוק באבידתו אינו מחייב, ולכן הבן לא חייב להפסיד כדי לקיים את הציווי. התוס' בקידושין ג"כ הולך בשיטה זאת, שאין מצווה בעצם קיום הציווי אלא המצווה קשורה רק בתוכן הציווי. לכן, אם תוכן הציווי אינו אלא הכשר מצווה של מאכילו ומשקהו – אין זה דוחה לאו, ולדעת תוס' אין צריך להפסיד ממון עבור זה, אפילו למ"ד כיבוד אב ואם על חשבון הבן.

ד. תשובת המהרי"ק במי שציווה אותו אביו שלא לישא אשה

המהר"י קולון בסוף שורש קסו דן בשאלה אם יש כוח ביד האב למחות ביד בנו מלישא אשה אשר יחפוץ בה הבן. וכתב כמה טעמים, והוסיף עוד טעם וז"ל: "אבל במילתא דלא שייך בגוויה כי הכא, פשיטא דאין כח לאב למחות בבן לא משום כבוד ולא משום מורא, דלא שייך כבוד אלא כגון מאכילו משקהו מלבישו מנעילו וכו', מורא לא ישב במקומו ולא סותר את דבריו וכו', וכן כיוצא בזה דשייך לאב, אבל במילתא דלא שייך האב בגווה – פשיטא דאין כח האב למחות ביד בנו".

ושוב הביא את דברי התוס' בקידושין שהבאתי לעיל, וכתב: "ועוד, כל שכן וכל שכן היכא שאין הבן מניח מלעשות כבוד אביו המוטל עליו בשביל אותו מעשה שהאב מצווה עליו שלא לעשות כי הכא".

הקל וחומר שעושה מהר"ק מבוסס על כך שהציווי של האב לבן שלא לעסוק בהשבת אבידתו, אף שאינו גוף מצוות כיבוד אלא רק הכשר מצוה, מכל מקום זהו ציווי שהאב שייך בו, כי זה מה שמאפשר את קיום המצווה. לעומת זאת, הציווי של האב לבן שלא לשאת אשה – זהו ציווי שהאב לא שייך בו כלל.

והנה, ה'חזון איש' (אבה"ע סימן קמח). הקשה על המהר"ק: "ואם האב רוצה בתקנת בנו, ומצטער כשנושא אשה שאינה לרצון האב – למה יהא רשאי לצערו ואינו בכלל מורא, ולמה דבר זה קל מסותר דבריו בהכרעת הדעת בלבד? כוונת החזו"א לשאול, שהרי גם אם נאמר שאין חובת ציות לאב במידי דלא שייך בגווה, ולכן בעצם הפרת הציווי לא ייחשב הבן כמצער את אביו – מכל מקום גם ללא קשר לציווי, עצם הדבר שנושא אשה שלא לרצון אביו הווי צער לאביו, ומדוע אינו בכלל מורא, ומי גרע מסותר את דבריו?

ומתרץ החזו"א: "ומיהו, דברי התוס' ורשב"א הוא בדבר שאין לאב רצון כלל במעשה שמצווהו, אבל בדבר שחפץ באמת כמו נידון מהר"ק – לא שמענו שיהא רשאי לצערו. ועיקר טעמו של מהר"ק שהאב צריך לבטל רצונו מפני רצון בנו, ואין הבן חייב בכיבוד זה כמו שאינו חייב ליתן מתנות לאביו מפני שהאב חומד חפציו". כוונת החזו"א היא שישנם רצונות שלא צריך לרצות אותם, כגון רצון לקבל מתנות או רצון לכפות את רצונו על הזולת. וכאשר רצונות מסוג כזה לא מתמלאים, האדם שרוי בצער, אבל הדבר נחשב כאילו האדם ציער את עצמו. וכך גם בדין של המהר"ק. הרי המהר"ק בתחילת תשובתו כתב: "אם היא אשה ההוגנת לך", וא"כ אין מן הראוי שהאב יכפה את דעתו על הבן איזה אשה לשאת, וזאת כוונת המהר"ק כשכתב "במילתא דלא שייך בגווה". לכן אין זה נחשב שהבן מצער את האב, אלא האב מצער את עצמו. אבל אם הבן יקח אשה שלא הוגנת לו – ייחשב הדבר שהבן מצער את אביו, ולא גרע מסותר את דבריו.

1. עיין סוכה כה ע"ב: "הני מילי צערא דממילא, אבל הכא – איהו הוא דקא מצטער נפשיה, אבעי ליה ליתובי דעתיה".

בדברי החזו"א יש חידוש. לולי דבריו היה ניתן לומר דלא שייך מורא אלא כשהבן פוגע באביו, ולא כשהבן עושה דבר מה לעצמו והאבא ממילא נפגע. ייתכן שזאת כוונת מהר"ק במה שכתב דלא שייך מורא אלא במילתא שהאב שייך בגווה – כלומר, אבל לא במה שהבן עוסק בעצמו והאב ממילא נפגע. אבל דברי החזו"א מדויקים במהר"ק מזה שלא התיר אלא באשה ההוגנת לו, הא באינה הוגנת יש מצנת מורא אב. וכ"כ ב"ילקוט יוסף" הלכות כבוד אב ואם אות יא בהערות.

לסיכום:

1. מצנת כיבוד ומורא אב ואם היא בהנאה עצמה של האב והאם או בפגיעה עצמה באב ובאם, ולא בתנאים שהובילו לכך, שהם בבחינת הכשר מצווה.
2. אף על פי כן, צריך להיזהר גם בהכשר מצווה, אלא שאין לזה את התוקף של המצווה בעצמה.
3. בנושאים שלא ראוי שההורים יתערבו – אין מצנת כיבוד, ואי-ציות לא נחשב כפגיעה. ובכל מקרה, לא עצם אי-הציות נחשב לפגיעה אלא הדבר תלוי בתוכן הציווי.

ה. אב שמוחה בבנו שלא להתגייס ליחידה קרבית

גם באחרוני זמננו אנו מוצאים שפסקו כשו"ת מהר"ק ו'דרכי משה', שאין מצווה כלל לצייט לציוויים שהאב לא שייך בהם ואינם לתועלתו והנאתו. וכ"כ ב"ילקוט יוסף" הל' כבוד אב ואם הלכה ז, שאם האב ציווה לבן שלא יטבול במקווה מחשש שיצטנן, מעיקר הדין אין מצנת כיבוד אב ואם בזה. ע"ש. אמנם, בנידון דידן, עפ"י סברת החזו"א, ודאי שהבן מצער את אביו ולא שייך לומר שהאב מצער את עצמו. והרי הבן בעצמו שרוי בצער, אלא שכך מצוותו. אלא שיש לדון בזה לפי מה שפסק שו"ע סו"ס רמ כ'תרומת הדשן', וזה לשונו: "תלמיד שרוצה ללכת למקום אחר שהוא בוטח שיראה סימן ברכה בתלמודו לפני הרב ששם, ואביו מוחה בו לפי שדואג שבאותה העיר העכו"ם מעלילים – אינו צריך לשמוע לאביו בזה".

וכתב שם 'תרומת הדשן', דאף שאביו מודאג מהעלילות שמעלילים העכו"ם – אין לחלק בין כיבוד למורא. וכשם שמצנת תלמוד תורה דוחה כיבוד אב ואם, כך דוחה גם מורא. והוכיח זאת מהסוגיא ביבמות, הובאו דבריו לעיל.

וכתב שם בבאור הגר"א אות לה: "ואפילו משום כל מצווה שאי אפשר להעשות ע"י אחרים נדחה כבוד אביו ואמו כמ"ש בסעיף יב". כי 'תרומת הדשן' הוכיח שמצנת תלמוד תורה עדיפה על כבוד אב ואם, ועל זה העיר הגר"א דלאו דווקא תלמוד תורה, אלא כל מצווה שאי אפשר לקיימה ע"י אחרים. וזאת גמרא מפורשת בקידושין (לב ע"א): "אלעזר בן מתאי אומר: אבא אומר השקיני מים ומצוה לעשות – מניח אני כבוד אבא ועושה את המצוה, שאני ואבא חייבים במצוה. איסי בן יהודה אומר: אם אפשר למצוה ליעשות ע"י אחרים – תיעשה ע"י אחרים, וילך הוא בכבוד אביו".

ולפי זה, אם נחשיב שירות קרבי כמצווה שאי-אפשר לעשותה ע"י אחרים (וכן היא גישת ישיבות ה'הסדר', ואכמ"ל) – היא דוחה כיבוד אב ואם.

ועדיין יש להקשות על זה ממה שפסק שם שו"ע בסעיף ח: "עד היכן כיבוד אב ואם? אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכו בפניו לים – לא יכלימם ולא יצער בפניהם ולא יכעוס כנגדן, אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק". ומקורו בפסק הרמב"ם.

והקשו הפוסקים על הרמב"ם, והרי הוא עצמו פסק בהל' ג דכיבוד אב ואם משל אב ולא משל בן, ואם כן מדוע חייב הבן לשתוק כשאביו זורק כיס של זהובים של הבן לים?

ה'בית יוסף' בתירוץ הראשון מחלק בין כבוד למורא, וסבירא ליה דלהכלים את אביו אסור בעד כל הון שבעולם, וציין שכן כתב הר"ן. וכן תירץ את הרמב"ם בשו"ת מהר"י קולון. ואם כן, לפי זה לצער את אביו חמור יותר מכבוד אביו, ומנא לן שכל מצווה תדחה מורא אב? ובגמרא קידושין "אבא אומר השקיני מים" וכו' מדובר בכיבוד ולא במורא, שהרי לעיל כתבנו שאין חובת ציות מדין מורא?

ואף שהרמ"א (שם סעיף ח) חולק על שו"ע, וסבירא ליה דאין לחלק בין מורא לכיבוד, וכדברי 'תרומת הדשן', מכל מקום מה נאמר לדעת שו"ע?²

אמנם, נראה שהחילוק בין כבוד למורא הוא רק ביחס לשאלה על חשבון מי יש לקיים את המצווה. ובזה סבירא ליה לשו"ע שאסור לפגוע בהוריו בעד כל הון שבעולם. אבל ביחס למצווה אחרת שדוחה כיבוד הורים, הרי הנימוק הוא "כולכם חייבים בכבודי" (יבמות ו ע"א); "שאני ואבא חייבים במצוה" (קידושין לב ע"א), דהיינו – שכבוד שמיים עדיף על כבוד בשר ודם. בזה לא נראה לחלק בין כבוד למורא, וכמו שכתב שם ב'תרומת הדשן'.

ולפי זה, גם פסקי השו"ע לא מנוגדים. ולכן נראה שהבן יתגייס ליחידה קרבית, אבל ינסה להתפשר עם הוריו לגבי סוג היחידה.

2. ואף שמסתבר לדעת החזו"א שבכל כיבוד אב יש גם מורא, כי מכיוון שמדין כיבוד הבן חייב להשקות את אביו מים, אם לא יציית לאביו יעבור גם על איסור מורא במה שציער את אביו במילתא דשייך לאב; אבל כיוון שמצות כיבוד נדחית מפני המצווה – ממילא אין גם דין מורא, כיון שזה הופך לציווי שלא שייך לאב לצוות אותו.